

ШИПУЛІН В.П.^{1,2}, НАЗАРЕНКО Д.¹

¹Національний музей медицини України

²Кафедра терапії Національної медичної академії післядипломної освіти імені П.Л. Шупика, м. Київ

АКАДЕМІК Ф.Г. ЯНОВСЬКИЙ: ГРАНІ ОСОБИСТОСТІ

Резюме. Стаття присвячена Ф.Г. Яновському — українському терапевтові, одному з основоположників київської терапевтичної школи. Коло його наукових і практичних інтересів: туберкульоз і гострі інфекційні захворювання, хвороби нирок, легенів, клінічна бактеріологія, курортологія. Найвища лікарська майстерність дозволяла йому досягати унікальних результатів у розпізнаванні й лікуванні хвороб. Яновський — відомий лікар-гуманіст, який по праву заслужив у пацієнтів і колег славу святого лікаря. Його життя є високим моральним прикладом для нинішнього й наступного покоління лікарів.

Ключові слова: терапія, діагностика, історія, Ф.Г. Яновський.

Великого українського лікаря Феоділа Гавриловича Яновського ще за життя називали святим. Це була дійсно унікальна постать у вітчизняній медицині. Родовід поєднував його з Миколою Гоголем. А в імені, що в перекладі з грецької означає «той, що любить Бога», здається, було визначено життєвий шлях. Феоділ Гаврилович Яновський був справжнім християнином, чия віра втілювалася у безлічі добрих діянь. Адже перша Господня заповідь, що закодована в його імені, невіддільна від іншої: любити ближнього, як самого себе. Однак відома ще одна істина: віра без справ мертва. Недаремно ж головним девізом лікаря були слова: «Ближче до хворого!» Другий син чиновника губернського управління державного майна Гаврила Яновського Феоділ побачив світ 2 червня 1860 року в містечку Миньківці Новоушицького повіту Подільської губернії. Приклад батька відіграв величезну роль у житті майбутнього лікаря. Гаврило Іванович, педагог за освітою, був людиною енциклопедичних знань. До кола його зацікавлень входила й медицина, причому знання в цій галузі були неабиякими. А ще він відзначався великою енергійністю та принциповістю, що передалися сповна у спадок синові. З боку матері, Ганни Матвіївни, діти родини Яновських повсякчас відчували любов і турботу. Найбільшим родинним скарбом завжди вважалась бібліотека, де зберігався «Миргород» їхнього далекого родича М.В. Гоголя з теплим дарчим написом [1]. Змалечку залюблений у книжку, Феоділ Гаврилович вчився протягом усього свого життя. Десятилітнім хлопчиком приїхав до Києва, де вступив до Третьої гімназії, яку закінчив із золотою медаллю. На вибір майбутнього фаху, поза сумнівом, вплинули родинні обставини: недуги матері й брата Сергія. Останній захворів на туберкульоз — ця хвороба стане своєрідним фатумом для самого Феоділа Гавриловича, їй же він присвятить свою хрестоматійну монографію... Під час навчання на медичному факультеті Університету Св. Володими-

ра яскраво виявились непересічні здібності студента Яновського. Всі майбутні медики знали, як непросто було скласти іспит з анатомії професорові В.О. Бєцу. Блискучий знавець свого предмета, Володимир Олексійович «копав» глибоко, полюбляв ставити підступні запитання. Для Феоділа Гавриловича іспит перетворився на захоплюючу бесіду з професором про розвиток кісток нижньої кінцівки та варіанти розташування судин головного мозку [1]. Студентові Яновському поталанило на вчителів. Курсе патологічної анатомії в роки його навчання читав славетний Григорій Миколайович Мінх — той самий, який поставив сам на собі експеримент із поворотним тифом, відмовився від лікування, але довів передачу захворювання з крові у кров. Його предмет Феоділ Яновський студіював фундаментально, щоб знати достеменно, що відбувається в організмі хворої людини. На все життя в пам'яті закарбувалися слова професора Мінха про те, що треба бачити перед собою не труп людини в анатомічному розумінні, а хворого, який помер. Курси інших медичних дисциплін Яновський проходив у таких визначних вчених та клініцистів, як В.Б. Томса (фізіологія), Н.А. Хржоншевський (загальна патологія), В.О. Караваєв (оперативна хірургія), О.Х. Рінек та О.С. Яценко (хірургічна клініка), Є.І. Афанасьєв (діагностика внутрішніх хвороб). Спеціальну патологію й терапію викладав проф. К.Г. Трігшель. Він же читав необов'язковий тоді курс нервових та психічних хвороб. Ф.Г. Яновський приділяв вивченню останнього настільки велику увагу, що проф. І.О. Сікорський, який став на чолі шойно заснованої кафедри нервових хвороб, запропонував спеціалізуватися в нього [13]. З юності Феоділ Гаврилович навчився раціонально використовувати кожну

© Шипулін В.П., Назаренко Д., 2014

© «Гастроентерологія», 2014

© Заславський О.Ю., 2014

хвилину. Так, розпочавши вивчення англійської мови, виписував слова та звороти і зачував їх по дорозі до університету або клінік. В університетських лабораторіях Яновський за роки навчання оволодів усіма доступними на той час методиками досліджень. Проте на формування його особистості саме як лікаря найбільший вплив справив видатний клініцист, завідувач кафедри госпітальної терапії професор Карл Генріхович Трітшель. Наймовірно, але будучи найкращим випускником медичного факультету 1883 року, Яновський після завершення університету... залишився без місця. Лише за кілька місяців ця скромна людина отримає посаду позаштатного ординатора в госпітальній терапевтичній клініці — без казенного утримання. Щоб заробити на хліб насущний, Феofil Гаврилович на дверях свого помешкання на Андріївському узвозі, 17 розміщує табличку з написом: «Частный прием. Врач Ф.Г. Яновский. Внутренние болезни». Сьогодні лікарів-початківцю навряд чи вдалося б отак просто подолати бюрократичні рифи! [12] Першими ж і найчисленнішими пацієнтами стали люди незаможні, отже й плата за візити була здебільшого символічною. І тут на допомогу прийшов учитель, проф. К.Г. Трітшель, який запросив Яновського на домашні прийоми як асистента. Там Феofil Гаврилович вдосконалювався не лише професійно, але й у знанні мов. Річ у тім, що професор розмовляв із ним лише французькою та німецькою, а з пацієнтами — їхньою рідною. Додатковий заробіток давала також праця у лазареті Києво-Подільської духовної школи. Саме там кредо життя Ф.Г. Яновського «Ближе до хворого!» знайшло своє буквальне втілення: якщо у лікарню потрапляв тяжкий хворий, лікар за браком іншого місця залишався ночувати з ним у палаті. У крайньому випадку наймав доглядальницю, якій сам же й платив. Працював Феofil Гаврилович також у Київському товаристві нічних чергувань. В останньому з часом обійняв посаду заступника голови, а пізніше сам став головою. Однак усі ці підробітки молодий лікар брав не лише для матеріальної підтримки. Адже

часто-густо Яновський давав хворим у борг гроші — не лише на ліки, а й на шматок хліба. Феofil Гаврилович вважав, що лікар, маючи хоча б трохи вільного часу, має присвятити його тому, хто потребує.

Його лікарська діяльність розпочалась із жалюгідних нетрів Подолу. Клінічний досвід набувався в повсякденних «зустрічах» віч-на-віч із туберкульозом, ревматизмом, дифтерією. Висока гуманність і людяність, поєднані з майстерністю лікаря, здобули йому на довгі роки пошану й любов тисяч хворих. З-поміж його пацієнтів будуть Марія Заньковецька, Іван Карпенко-Карий, Михайло Старицький, Володимир Короленко, смертельно поранений прем'єр Петро Столипін, другий президент ВУАН академік М.П. Василенко, але про бідних він пам'ятатиме завжди. І тоді, коли досягне чину статського радника, кавалера орденів Св. Володимира 4-го ступеня, Св. Анни 2-го та 3-го ступеня, Св. Станіслава 2-го ступеня. Феofil Гаврилович любив із усмішкою згадувати, як несподівано став жертвою власних гордошів. Здобувши докторський ступінь, він, як і належить, змінив табличку на дверях. На ній було вже написано: «Доктор медицины Ф.Г. Яновский». Пацієнт, який приїхав здалеку, спитав літнього перехожого, чи не знає він, де мешкає знаменитий лікар. Той сказав, що ні. Розмова відбувалась неподалік будинку Яновського, і пацієнт зауважив табличку з його ім'ям: «А, ось він!» Перехожий, однак, зреагував своєрідно: «Та який же це Яновський? Це ж якийсь доктор Медицини!» Довелось Феofilові Гавриловичу замінити табличку на стару.

Окрім лікарсько-благодійницької діяльності, важко переоцінити діяльність Ф.Г. Яновського як ученого й педагога. Але не варто забувати, що за беззаперечним лікарським та особистісним авторитетом стояла багатолітня копійка праці. Перше його наукове дослідження — «Наблюдение над действием каиринна при некоторых инфекционных заболеваниях» — з'явилося у 1884 році й було прихильно зустрінуте в медичних колах. Проф. К.Г. Трітшель висловив надію, що майбутні

праці молодого дослідника «освітлять все ще темну будівлю нашої медицини» [1]. У 1886 році Феофіл Гаврилович як ординатор їде до Франції та Німеччини. Він вивчає бактеріологію в Коха й Пастера, знайомиться з кращими терапевтичними клініками Берліна й Парижа. Повернувшись до Києва, Яновський засновує першу в місті та одну з найкращих у Російській імперії бактеріологічну лабораторію. Після завершення ординатури, дивуючи колег, влаштовується помічником прозектора на кафедрі фізіології в проф. С.І. Чир'єва з метою поглиблення знань у цій галузі. У 1890 році Феофіл Гаврилович захищає дисертацію «К биологии тифозных бацилл», що фактично визначила новий напрямок у діагностиці та лікуванні інфекційних та внутрішніх хвороб. Однак Яновський на цьому не зупиняється. Він їде за кордон з метою вивчення використання та терапевтичної дії туберкуліну Коха, працює в лабораторії патологоанатома професора В.К. Високовича, інституті експериментальної медицини в Петербурзі. У 1892 році Ф.Г. Яновському після прочитання пробної лекції на тему «Значение бактериологии в диагностике и терапии внутренних болезней» присвоюється звання приват-доцента. Подаючи у своїй лекції детальний опис методики виявлення збудника туберкульозу, автор застерігає від надмірного захоплення лабораторними дослідженнями та недооцінки загальноклінічних спостережень, а також фізичних методів діагностики — перкусії та аускультатії. Його обирають прозектором та завідувачем лабораторії Олександрівської лікарні, а з 1898 року — її терапевтичного та інфекційного відділень. За безпосередньої участі Яновського в Києві засновується Товариство для боротьби з заразними хворобами, Бактеріологічний інститут. Він приділяє багато уваги питанню отримання протидифтерійної сироватки. Велике практичне й теоретичне значення мали вже його ранні праці 1888–1889 років: «Бактериологическое исследование днепровской воды в Киеве», «Бактериологическое исследование снега», «Диагностическая ценность исследования крови на присутствие тифозных бацилл». Окрім клінічної бактеріології, пріоритетними напрямками його наукових пошуків стали туберкульоз, хвороби нирок, легень, фізіологія та патологія травлення. Ще в 1891 році Феофіл Гаврилович видає популярну брошуру «О чахотке», в якій особливо наголошує на ретельній дезінфекції приміщень, де перебувають хворі на туберкульоз, збиранні мокроти в спеціальні посудини тощо. У статті «К технике аускультации» (1893) Ф.Г. Яновський запропонував скляний стетоскоп нової конструкції, що мав великі переваги порівняно з іншими. Разом із проф. В. Високовичем він пише статтю «К симптоматологии и патогенезу туберкулезной пневмонии» (1901), в якій обидва автори доходять висновку, що ця пневмонія зумовлена змішаною інфекцією — туберкульозною паличкою та диплококом. Саме Ф.Г. Яновський вперше довів можливість виділення та пояснив механізм утворення бронхіальних зліпків у серцевих хворих із застійними явищами або геморагічним інфарктом легень без фібринозного бронхіту та

фібринозної пневмонії. Він розглянув питання імунітету у хворих на туберкульоз («Выработка иммунных тел в зараженном туберкулезом организме», 1922). У праці «Эмфизема легких» (1927) Феофіл Гаврилович відмічав, що доброякісний туберкульоз легень є частотою причиною розвитку емфіземи. Ту ж саму думку він обстоював стосовно бронхіальної астми. Емфізему, як і астму, вчений вважав своєрідним антагоністом туберкульозу, підкреслюючи, що вона сприятливо впливає на перебіг останнього. Монографія Ф.Г. Яновського «Туберкулез легких» стала настільною книгою для фтизіатрів та терапевтів. Вона — підсумок величезного власного досвіду автора та досягнень сучасної йому фтизіатрії. У книзі були всебічно висвітлені питання етіології, патогенезу, клініки, терапії та профілактики туберкульозу. Монографія двічі друкувалася за життя Феофіла Гавриловича (1922, 1924) та один раз — по смертю. Дуже цінними були висновки вченого щодо лікування та діагностики туберкульозу на основі власних спостережень. Так, туберкулін був дієвим особливо при ранніх формах туберкульозу. У разі хронічного перебігу хвороби його застосування мало ефект при наявності незначного підвищення температури та відносно задовільному загальному стані пацієнта. Якщо стан хворого погіршувався під впливом інших медикаментів, призначення туберкуліну було недоцільним. Ф.Г. Яновський також застерігав від надмірного захоплення терпінолом, особливо у випадках масивних легеневих кровотеч. Він був категорично проти призначення йоду при туберкульозі, вважаючи, що він може активізувати давно загаслий процес. Ф.Г. Яновський дав також опис клінічних синдромів різної патології легень та серця. Так, він уперше встановив нормальні розміри простору Траубе, показавши, що лише лівобічні великі випоти зменшують його (феномен Траубе — Яновського). Це свідчить про наявність крупозної пневмонії, в інших випадках плеврити рідко призводять до зменшення простору Траубе [11]. Також Ф.Г. Яновський вказав на зниження, а не підвищення перкуторного тону в деяких випадках початкового туберкульозу верхівок легень, пояснюючи це релаксацією легеневої тканини. У статті «К патологии гнойных ангиохолитов» (1903) він наводить дві дуже цінні диференційно-діагностичні ознаки при цій патології: запалення нижньої частки правої легені та плеврити та зменшення жовтяниці. Велику увагу вчений приділяв питанням нефрології (до речі, він сам перехворів на тяжку форму нефриту). 1907 року з'являється його перша праця в цій царині — «К семиотике острых нефритов», а за два десятиліття побачила світ монографія «Диагностика заболеваний почек в связи с их патологией». Вчений не лише наводить опис низки діагностичних симптомів гострого нефриту, але й тлумачить по-новому деякі з них. Важливого значення автор надає таким симптомам, як психічна апатія («осовілість») та «уринозний запах» із рота. В основі першого лежать явища набряку мозку як ознака початку уремії. У монографії багато уваги приділяють методам функціональної діагностики захворювань нирок [11]. На між-

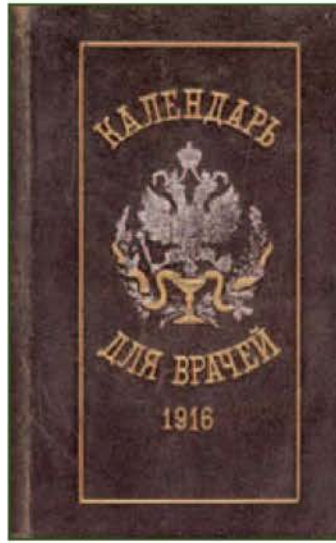
народному фізіотерапевтичному конгресі в Берліні (1913) Ф.Г. Яновський виступив із доповіддю, що була присвячена питанням дієтетики при нефритах; його думки сприяли кардинальному перегляду багатьох тогочасних положень і дотепер не втратили актуальності. Ф.Г. Яновський — автор праць «Основи терапевтичних мер при мочевих камнях прежде и теперь» та «Сифилис почек» (обидві — в 1928 р.). У першій розглянуто питання утворення сечових каменів з позицій досягнень фізичної хімії, друга торкається діагностики люєтичного ураження нирок (особливий акцент зроблено на значеннях добових коливань вмісту білка в сечі). Надзвичайно важливим є запропонований Феофілом Гавриловичем диференційно-діагностичний симптом, що допомагає відрізнити за характером шлункової кровотечі рак шлунка від виразки. У першому випадку має місце постійна кровотеча, у другому — періодична. Цю проблему було всебічно висвітлено в програмній доповіді «Сучасний стан діагностики раку шлунка» на I Всеукраїнському з'їзді терапевтів у 1926 році. Ф.Г. Яновський вважав, що лікар як діагност має максимально задіяти всі органи чуттів, у тому числі й нюх. Підтвердженням цього є стаття «Клиническое значение запаха» (1925). Наприклад, запах прілого сіна при туберкульозі свідчить про сприятливий прогноз. Навпаки, *odor mali ominis* («запах лихого ознаки») при азотемічній уремії, що тяжко порівняти з будь-яким іншим, є провісником наближення смерті [11]. Власні клінічні спостереження Ф.Г. Яновського були покладені в основу його праць «О применении препаратов надпочечников при болезнях пищевода» (1904) та «О нервных поносах» (1911). У першій із них він рекомендує приймати препарати надниркових залоз та розчини адреналіну у випадках дисфагії при езофагітах та раку. У другій детально розглянуто етіологію, патогенез, клініку нервових проносів, а наголошується на такому методі лікування, як нормалізація стану нервової системи та психотерапії.

Із заснуванням Київського товариства для боротьби з сухотами 1901 року Феофіл Гаврилович став одним із активних його членів. За його безпосередньої участі було організовано перший в околицях Києва протитуберкульозний санаторій у Пущі-Водиці; кошти для останнього зібрало Товариство. Ф.Г. Яновський був також активним членом Всеросійської ліги боротьби

з туберкульозом. Загалом санаторно-курортна справа надзвичайно цікавила Яновського. Відпочивати сам у традиційному розумінні цього слова Феофіл Гаврилович не вмів. Так, перебуваючи з родиною на курорті Кранце, він щоранку їздив омнібусом до недалекого Кенігсберга, де знаходилась клініка професора Ліхтейма, і безкоштовно працював. Сам же не стільки лікувався (хоча серце того потребувало), скільки вивчав організацію курортної справи та нові методи лікування. За безпосередньої участі Ф.Г. Яновського на курортну зону було перетворено Боярку, відкрито курорт у Миргороді [12]. Медичним факультетом Університету св. Володимира було обрано комісію у складі професорів Ліндемана, Тржепеського, Вербицького, Малкова та Лапинського під головуванням професора Яновського для розгляду питання щодо викладання бальнеології в університеті та створення кафедри з цього предмета. Комісія у поданому раді факультету 26 березня 1916 року висновку надала більш повне бачення проблеми. Передбачалося викладання не лише бальнеології, але фізіотерапії в цілому (кліматотерапія, лікування світлом, радієм, електричним струмом, масажем, гімнастикою, дієтою). Причому цього предмета мали навчати не в спеціальних інститутах, а в усіх університетах, ознайомлення з ним вважалося необхідним для лікаря будь-якого фаху. При всіх медичних факультетах мала бути кафедра саме фізіотерапії, до складу якої входила б також і «бальнеологія». За доцільне вважалося викладання на п'ятому курсі, коли студенти були вже знайомі з основами клініки, приблизно по три години на тиждень протягом двох семестрів. Оскільки лише теоретичні виклади фізіотерапії, безумовно, виглядали недостатніми, комісією було запропоновано створити при кафедрі інститут, в якому студенти могли б не лише ознайомитися з апаратурою та технікою фізичних методів лікування, але й навчитися правильно призначати та використовувати їх на амбулаторних хворих. Однак для повноцінного вивчення фізіотерапії, а тим більше самостійної наукової розробки пов'язаних із нею питань та правильної клінічної оцінки лікування наявності лише амбулаторії було недостатньо. Тому комісія, яку очолював Ф.Г. Яновський, запропонувала створити також і клініку приблизно на 30 ліжок. Медичний факультет, заслухавши висновки комісії, схва-

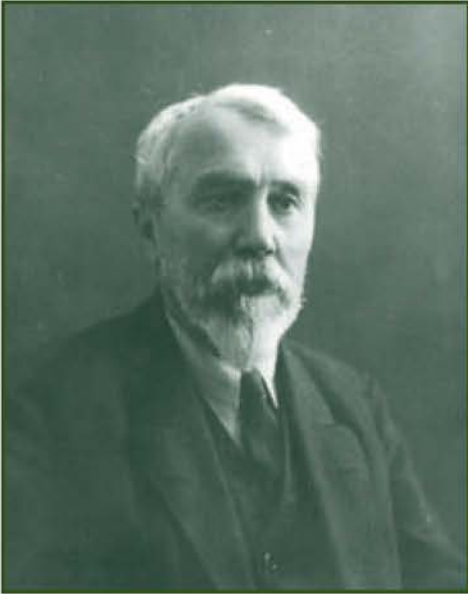
лив їх одногласно [10]. Ф.Г. Яновський стояв на чолі Київського фізико-медичного товариства, комісії для вивчення курортів України. Його багаторічним другом і колегою був визначний фізіотерапевт Й.Я. Дейч. Останній навіть написав у 1923 році вірша, присвяченого 40-літтю лікарської діяльності Феоділа Гавриловича (фотокопія машинописного тексту зберігається у фондах Національного музею медицини України, його опубліковано у 10-му випуску збірки «Медицина в художніх образах» [9]).

Видається дивним, що глибокі знання, величезний практичний досвід (у 1902 році він прижиттєво діагностував інфаркт легені!), наукові досягнення Феоділа Гавриловича протягом довгого часу не були оцінені його alma mater належним чином. В Університеті Св. Володимира йому доручили читання невеликого курсу клінічної мікроскопії та бактеріології, пізніше — інфекційних хвороб. З 1895 року приват-доцент Ф.Г. Яновський почав читати курс бактеріології для військових лікарів у Київському військовому госпіталі на базі організованої ним бактеріологічної лабораторії-госпітала [5]. Але в Києві з науковою кар'єрою все ніяк не складалося... Посаду завідувача кафедри госпітальної терапії він отримав у Новоросійському університеті в Одесі й обіймав її з 1901 по 1905 рік. І лише в 1904 році рада Київського університету 62 голосами проти 5 обирає Ф.Г. Яновського завідувачем кафедри лікарської діагностики [12]. Після повернення до Києва Феоділ Гаврилович керує нею з 1905 по 1914 рік. У 1914—1919 роках він завідувач кафедри госпітальної терапії. Його лекції, побудовані у формі діалогу зі слухачами, з обов'язковою демонстрацією хворих, наведенням численних прикладів із власної практики та літературних творів, закарбовувались у пам'яті майбутніх лікарів на все життя. Він учив розуміти хворого та відчувати його страждання, полегшуючи їх не лише за допомогою медикаментів, а й словом... На тлі суспільних подій початку ХХ століття яскраво вимальовується постать Феоділа Гавриловича — великого гуманіста та християнина. Під час єврейських погромів він ховає людей у підвалі власного будинку на вул. Великій Підвальній (нині — Ярославів Вал), 13 та у відділенні Олександрівської лікарні. Недарма у місті ходили легенди про «погріб (льох) Яновського». Показовим було також його ставлення до відомого професора-психіатра І.О. Сікорського. Поведінка останнього під час сумнозвісної справи Бейліса, за словами Феоділа Гавриловича, унеможливила чисто людські стосунки між колегами — відтоді він міг звернутись до нього лише як лікар. А Сікорський до того ж був сусідом Яновського! [1] Жовтневий переворот та братовбивча громадянська війна завдавали тяжких моральних страждань Феоділові Гавриловичу. Як християнин, він не сприймав насильство як засіб зміни особистості чи суспільства. І допомагав тим, хто того потребував. Наприклад, відомому

історикові-русисту професору П.П. Смірнову, який був заарештований у 1923 році у справі так званого Київського обласного центру дій і перебував в ув'язненні до 24 березня 1927 року (Лук'янівська в'язниця, землеробська колонія у Святошині). У протоколах допитів під час повторного арешту 1931 року наводяться його свідчення, де фігурує прізвище Яновського: «На свіданнях я видел только свою жену, последняя жила, конечно, плохо, так как она почти глухая, и ей приходилось кормить и воспитывать маленькую беспризорную девочку, которую мы усыновили во время голода 1922 г. Ей помогал брат регулярными присылками денег, помогал профес. Яновский Феодил Гаврилович (известный врач)...» В іншому протоколі на запитання уповноваженого Підсотського щодо причетності Ф.Г. Яновського до справи центру дій він дає йому таку характеристику: «Яновский Теофил Гаврилович — профессор по внутренним болезням медфакультета Киевского университета. Человек широко известный и своими знаниями и необыкновенной отзывчивостью. Я познакомился с ним впервые в 1917 г., когда вошел в Совет профессоров в качестве доцента. Т.Г. Яновский всегда был подкупающе ласков и обходителен. Приходилось бывать у него на приемах на дому (болезнь печени). Когда меня арестовали, то он, оказывается, несколько раз помогал моей семье, а иногда присылал мне деньги через дворника, под предлогом уплаты мне несуществующего долга. В политическом отношении Т.Г. Яновский, вероятно, был кадетом, хотя мне не приходилось наблюдать каких либо его политических выступлений ни в печати, ни в публичных собраниях, так что с уверенностью утверждать этого не могу. К Центру Действия отношения не имел» [10].

Допомагав Ф.Г. Яновський і визначному культурному діячеві, диригентові, етнографові, лікареві за фахом П.Д. Демуцькому, коли той хворів, перебуваючи у тяжкій матеріальній скруті. Про це пише у листі до Н.Д. Полонської-Василенко М.П. Василенко: «Для того, чтобы он мог лечиться, д-р Сингалевич взял для него взаймы у Феодила Гавр[иловича] 50 руб. Академия бессильна помочь, так как Демупкий не служил в ней, из секции получить пособия сегодня нельзя было...» (Знаючи вдачу Ф.Г. Яновського, зрозуміло, що оте «взаймы» — чиста умовність. — Прим. авт.) [6]. Ф.Г. Яновський був близьким, як віруюча людина, до общини, очолюваної о. Анатолієм Жураковським. Її члени ревно опікувалися хворими — чергували біля них (та помираючих), нікому не відмовляли, роблячи це абсолютною безкорисливо. «Доктор Яновский и другие врачи не только лечили больных, но, уходя, оставляли им деньги на лекарства» [4]. До негараздів зовнішніх долучилось сімейне лихо — у дочки Асі було виявлено туберкульоз. Тим не менше у короткий період незалежності Української держави Ф.Г. Яновський багато пра-

щоє у Науковій раді при Міністерстві охорони здоров'я. З його ініціативи створюється комісія з української медичної термінології (О. Корчак-Чепурківський та М. Галин) [3]. Восени 1919-го, перед приходом більшовиків, родина Яновських виїздить до Криму. Там у надзвичайно тяжких умовах Феofil Гаврилович завідує кафедрою клінічної діагностики Таврійського університету, організовує кафедру факультетської терапії, а згодом бере на себе обов'язки завідувача кафедри неврозних хвороб. Він постійно консулює хворих у Сімферопольській сипнотифозній лікарні, і не лише в ній (у 1922 році побачила світ стаття «К семиотике и диагностике сыпного тифа»). Ф.Г. Яновський першим описав кон'юнктивальний синдром, що вважається найважливішою диференційно-діагностичною ознакою захворювання). Може видатись неможливим, але саме у 1920 році Яновський розпочав працю над своїм знаменитим підручником із туберкульозу. Всі потрібні виписки, підготовчі матеріали залишились у Києві, тому численні посилання на джерела Феofil Гаврилович робив виключно з пам'яті! У 1921 році медичний факультет університету був перетворений на Київську медичну академію. Ф.Г. Яновському запропонували посаду завідувача кафедри факультетської терапії. Після смерті професора В.П. Образцова це була найбільш гідна кандидатура. З того часу і до кінця життя діяльність Феofil Гавриловича нерозривно пов'язана з кафедрою. Школу Яновського пройшли такі відомі вчені, як В.Х. Василенко, В.М. Иванов, Б.С. Шкляр, Б.Є. Вотчал та багато інших. Усі вони гідно продовжували високі традиції свого вчителя — лікарської професійності, постійного самовдосконалення, любові до хворого. Феofil Гавриловича обирають головою Товариства київських лікарів, він бере участь у роботі VIII Всесоюзного товариства терапевтів, головує на I та II Всеукраїнських з'їздах терапевтів. У 1927 році Ф.Г. Яновський першим з-поміж клініцистів став академіком Всеукраїнської академії наук. У медичній історії матері міст руських на-

віки закарбовані імена чудових лікарів-терапевтів Ф.Ф. Мерінга, Ф.С. Цициуріна, С.П. Афер'єва, Є.І. Афанасьєва, В.П. Образцова та багатьох інших. Однак єдиний із них — Феofil Гаврилович Яновський — був удостоєний людьми звання святого лікаря. Оповіді про нього стали своєрідною частиною київського міського фольклору. Одну з них розповів професорові О.А. Грандо учень Ф.Г. Яновського академік В.М. Иванов. Усі київські візники добре знали Феofil Гавриловича в обличчя, називали його на ім'я та по батькові і навідріз відмовлялись брати гроші за поїздки до хворих. Цінуючи чужий час, він завжди наполягав на сплаті, намагався по можливості їздити трамваем або йти пішки. Проте візники: чи то лихачі на багатих екіпажах із ресорами на гумовому ході, чи то звичайні на вбогих фаєтонах — усі вони без винятку, побачивши Яновського, призупиняли хід і запрошували до екіпажу. Їхати довелося на околиці, і лихач, повертаючись у вщент заляпаному брудом фаєтоні, ставав об'єктом насмішок товаришів. Мовляв, погнався за довгим карбованцем... Але слова «возив Яновського» діяли магічно. Сміх негайно припинявся, усі брались за ганчірки та дружно мили екіпаж [7].

Однак у практиці Феofil Гавриловича (а за 45 років він не відмовив *жодному* пацієнтові) траплялись і дійсно містичні випадки. Як він сам розповідав, одного разу вранці, перед початком прийому, до нього звернулася дівчинка-гімназистка. Вона буквально благала навідати хвору матір. Феofil Гаврилович погодився. Йому запам'ятався одяг відвідувачки: брунатна сукня з білою пелеринкою. Увечері, завершивши справи, він пішов до пацієнтки за вказаною адресою. То був глухий закуток Подолу. Ось і будиночок, двері відчинені... В одній із кімнат лежала хвора жінка, яка запитала Яновського, хто він і навіщо прийшов. Наблизившись до її ліжка, Феofil Гаврилович побачив на стіні портрет своєї ранкової гості — у тій самій сукні з пелеринкою. Він пояснив: мовляв, сьогодні вранці до нього заві-

тала ось ця юна особа та попросила відвідати матір, що нездухає. «Але ж це неможливо, вона померла рік тому!» — скрикнула вражена жінка.

Ще один цікавий випадок, пов'язаний із Ф.Г. Яновським, пригадувала дочка одного з його пацієнтів. До її батька, хворого на пневмонію, запросили Феофіла Гавриловича. Мешкала та родина в приватному будинку на Лук'янівці. Професор пообіцяв прийти увечері — всі кияни добре знали, що свого слова він дотримується завжди. Надворі вже стемніло, проте родина продовжувала чекати. Єдине, про що хвилювалися, — у дворі був великий злий пес, який нікого не підпускав до будинку. Його взяли на ланцюг, проте своїм гавканням він все одно міг налякати пізнього гостя. Тому кожні 10–15 хвилин хтось виходив на ганок із газовою лампою, пильно вдивляючись у темряву.. Аж раптом серед повної тиші — стукіт у двері. На порозі стоїть Яновський. Як же його змогли пропустити? І дворовий цербер навіть голосу не подав! «Святий прийшов!» — не змовляючись, в один голос тільки й вигукнули мати й бабуся [2]. Наведені нами оповідання є лише децицією з усього пов'язаного з Яновським, про що могли б розповісти старі кияни. Але те покоління, на жаль, вже відійшло... Національний музей медицини України зберігає унікальну реліквію — записник професора. Їх у Феофіла Гавриловича було багато, вони містили адреси, прізвища та імена пацієнтів, дати й години запланованих відвідин. Одного разу, повертаючись від хворого пізно ввечері на трамваї, Яновський переглядав записник і непомітно для себе задрімав. Книжечка випала з рук під лаву. На потрібній зупинці професор прокинувся, поспішив до виходу. Вдома ще раз вирішив зазирнути до записника — а його немає! Як тепер він зможе навідувати хворих? Наступного дня Ф.Г. Яновський розмістив об'яву в газеті про загублений у трамваї записник. Того, хто знайде, очікувала винагорода. Але про яку гроші могла йти мова, якщо найперший рятівник киян не зможе прийти їм на допомогу? На всіх вулицях міста, на площах, базарах, у трамваях говорили тільки про книжечку Яновського. І за два дні записник було знайдено, про що негайно сповістила газета.

Лікар завжди має пам'ятати: на першому місці для нього — людина, яка страждає. Феофіл Гаврилович ретельно обстежував кожного пацієнта, у складних випадках ніколи не обмежувався одноразовим дослідженням. До факультетської клініки надійшов пацієнт із захворюванням печінки. Довготривале попереднє лікування було безуспішним. І раптом Яновський встановлює діагноз малярії. Побачивши здивування колег, призначає дослідження крові. Перші аналізи результату не дали, проте Феофіл Гаврилович полягав на повторенні. Свою позицію професор пояснював прикладом Р. Коха, який зробив кілька десятків проб, перш ніж виділив туберкульозну паличку. Малярійний плазмодій урешті був-таки виділений — у дванадцятому аналізі! [2] А в іншому випадку, коли молодий хірург запропонував видалити пацієнтові хвору нирку, Феофіл Гаврилович рішуче охолодив його молодечий запал: «Бог дав людині дві нирки не для того, щоб одну з

них видалив хірург». І в такий спосіб нагадав про одну з головних заповідей медицини: «Не зашкодь!» Домальовує образ Феофіла Гавриловича як особистості його учень Іван Базилевич. У статті, присвяченій своєму вчителю, яка побачила світ в еміграції, він писав, що «проф. Т. Яновський був глибоко освіченою людиною з широким світоглядом у різних галузях природознавства, історії та мистецтва. Він добре грав на скрипці і мав «музичне вухо». Завжди цікаві були його розмови на «загальні теми», просякнені суто українським гумором. Охоче розповідав він про київську старовину, якої був великий знавець». Як лікар Феофіл Гаврилович був ворогом поліпрагмазії: «наполягав на патогенетичному обґрунтуванні, по можливості на спрощенні кожного лікарського призначення для даного пацієнта у даний час». Він надавав великого значення психотерапії, починаючи від перших запитань під час збирання анамнезу [3]. Про широкую славу Ф.Г. Яновського свідчить той факт, що в 1914 році видавництво *Traite de Medicine* запропонувало йому написати розділи, присвячені хворобам серця. Потребує уточнення та документального підтвердження інформація щодо звернення Нобелівського комітету в Стокгольмі до Феофіла Гавриловича (того ж 1914 року) із проханням дати відгук про деяких кандидатів на Нобелівську премію в галузі медицини та фізіології.

...Життя святого лікаря тим часом добігало кінця. Передчасна смерть у Франції дочки Асі, втрата дружини, Ганни Вікторівни (вона походила зі славетного роду Григоровичів-Барських, який дав Україні знаменитих братів: Василя — мандрівника та Івана — архітектора), а також найближчого друга й учня В.В. Виноградова — усе це тяжко пережив Феофіл Гаврилович. Організм виснажувала хвороба — хронічний нефрит із гіпертензією. Залишалися сини, онуки і... праця. Як завжди, Яновський віддавав їй весь свій час. Пацієнти, консультації, наукові справи, академія, підготовка доповіді та виступ на X Всесоюзному з'їзді терапевтів у Ленінграді... До всього, «усе частіше виникали в нього конфлікти з представниками влади. Не раз загрожував він димісією і цим часто боронив академічні інтереси, нормальний перебіг навчання і роботи в клініці, навіть рятував тих лікарів, що були вже «під загрозою». Ф.Г. Яновський відмовляється очолити кафедру в московському університеті та бути «лікарем Кремля», попри майже ультимативний характер пропозиції [3]. 29 червня 1928 року під час захисту дисертації І.В. Базилевича, асистента кафедри факультетської терапії, вже згаданого вище, Феофілові Гавриловичу стало зле — праву половину тіла паралізувало. 8 липня 1928 року святий лікар завершив свій земний шлях, надзвичайно складний і славний. І розпочав шлях до вічності. Некрологи в газетах починалися словами: «Пішла з життя ЛЮДИНА». Похорон Яновського став подією надзвичайною. У розпал боротьби з релігією академіка радянської академії наук урочисто відспівали у Софійському соборі. Саме там покійний починав молитвою кожний свій день. А потім під тужливий передзвін поховальна процесія рушила до Лук'янівського цвинтаря. Десятки

тисяч людей ішли за труною — її несли на руках, інші в скорботному мовчанні, зі сльозами на очах стояли вздовж вулиць. Процесія неодноразово зупинялась — то почергово здійснювали відспівування за православним, католицьким, юдейським обрядом... Любов і глибока пошана до великого лікаря долали всілякі перепони. Виступали також із промовами представники різних наукових та медичних установ. Для всіх це була спільна непоправна втрата... Влада не наважилася втручатись у «стихийний вияв настроїв широких верств населення». Однак згодом тих, кого вважали за ініціаторів «класово ворожої релігійної демонстрації», почали викликати на допити. Подальша доля родини Яновських склалася трагічно. У 1938 році був заарештований за звинуваченням у шпигунстві син Віктор, професор права. Він помер у 1942 році в тюрмі. Інший син, Михайло, який виїхав за кордон, загинув у Мексиці.

Беззаперечно визнаючи науковий та професійний авторитет Ф.Г. Яновського, далеко не всі його колеги поділяли принципи безкорисливості, що він сповідував. Академік С. Єфремов писав: «Недурно один якийсь лікар про гуманне поводження з хворими сказав: «Е, Яновщина!» Так, «Яновщина», якої бракує звичайним формалістам од медицини» [8]. Феофіл Гаврилович ніколи нікому не нав'язував своїх принципів. Він просто за ними жив. І був по-справжньому щасливою Людиною, адже повністю відповідав хресному йменню та обраному шляху.

Список літератури

1. Аронов Г.Е. Феофил Гаврилович Яновский. — Киев: Наук. думка, 1988. — 144 с.
2. Аронов Г.Ю., Пелешук А.П. Легенди і бувальщина київської медицини (люди, факти, події, документи). — Київ: Століття, 2001. — 304 с.

3. Базилевич Іван. Теофіл Яновський (1860-1928) // Лікарський вісник. Журнал Українського лікарського товариства в Америці. — 1955. — Ч. 2(4). — С. 23-28.

4. Білокінь Сергій. О. Анатолій Жураковський і київські йосифляни. Документальне дослідження. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. — 117 с.

5. Бойчак М.П. Історія Київського воєнного госпітальєра. Книга II. Київський воєнний госпіталь в першій половині ХХ століття. — Київ: Преса України, 2006. — 776 с.

6. Василенко М.П. Вибрані твори: У 3 т. — Т. 3. Спогади. Щоденники. Листування. — К.: Юридична думка; Академія права, 2006. — 560 с.

7. Грандо А.А. Путешествие в прошлое медицины. — Киев: Триумф, 1995. — 176 с.

8. Єфремов С.О. Щоденники, 1923–1929. — Київ: Газета «Рада», 1997. — 848 с.

9. Замяткіна А.Є., Назаренко Д.І. Йосип Дейч — лікар з душою поета // Медицина в художніх образах: Статті. Вип. 10 / Укладач і голов. ред. Заблоцька К.В.; Донецький мед. ун-т. — Донецьк: Норд-прес, 2012. — 683 с.

10. Alma Mater/Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917–1920. Матеріали, документи, спогади: У 3 кн. — Кн. 1. Університет св. Володимира між двома революціями / Упоряд. В.А. Короткий, В.І. Ульяновський. — Київ: Прайм, 2000. — 697 с.

11. Липкань А.Є. Ф.Г. Яновський. — Київ: Здоров'я, 1974. — 56 с.

12. Передерий Вячеслав, Шипулин Вадим. Настоящие врачи. Из истории кафедры факультетской терапии № 1 Национального медицинского университета. — Киев, 2001. — 168 с.

13. Яновський В.М. Біографічні відомості про академіка Теофіла Гавриловича Яновського. Збірник пам'яті академіка Теофіла Гавриловича Яновського. — Київ: Вид-во ВУАН, 1930. — 786 с.

Отримано 20.04.14 ■

Шипулин В.П.^{1,2}, Назаренко Д.¹

¹Национальный музей медицины Украины

²Кафедра терапии Национальной медицинской академии последипломного образования имени П.Л. Шупика, г. Киев

АКАДЕМИК Ф.Г. ЯНОВСКИЙ: ГРАНИ ЛИЧНОСТИ

Резюме. Стаття посвящена Ф.Г. Яновському — українському терапевту, одному из основоположников киевской терапевтической школы. Круг его научных и практических интересов: туберкулез и острые инфекционные заболевания, болезни почек, легких, клиническая бактериология, курортология. Высочайшее врачебное мастерство позволяло ему добиваться уникальных результатов в

распознавании и лечении болезней. Яновский — известный врач-гуманист, по праву заслуживший у пациентов и коллег славу святого доктора. Его жизнь является высоким нравственным примером для нынешнего и последующих поколений врачей.

Ключевые слова: терапия, диагностика, история, Ф.Г. Яновский.

Shypulin V.P.^{1,2}, Nazarenko D.¹

¹National Museum of Medicine

²Department of Therapy of National Medical Academy of Postgraduate Education named after P.L. Shupyk, Kyiv, Ukraine

ACADEMICIAN F.G. YANOVSKY: THE FACETS OF PERSONALITY

Summary. Article is devoted to F.G. Yanovsky — the Ukrainian therapist, one of the founders of the Kyiv therapeutic school. The sphere of his scientific and practical interests included tuberculosis and acute infectious diseases, diseases of kidney, lungs, clinical bacteriology, balneology. Highest medical skills allowed him to achieve the unique results

in diagnostics and treatment of the diseases. Yanovsky — well-known physician-humanist; patients and colleagues named him the saint doctor. His life is a high moral ideal for present and future generations of physicians.

Key words: therapy, diagnosis, history, F.G. Yanovsky.